

Blaski i cienie życia oraz kariery naukowej Józefy Joteyko (1866–1928)

Dużą rolę w badaniach nad problematyką kobietą odegrali historycy z francuskiej szkoły *Annales*. Zwracając uwagę na słabo dotąd rozpoznane sfery społecznej przeszłości, odkryli także historię kobiet, która wzbudza coraz większe zainteresowanie badawcze, także na konferencjach Komisji Historii Kobiet.

W niniejszym artykule chcę zwrócić uwagę na blaski i cienie kariery naukowej Józefy Joteyko. Jej losy wiążą się z rozwojem polskiego pozytywizmu, który sprawił, że panny z „dobrych domów” po ukończeniu pensji lub gimnazjum szły na studia wyższe, wyjeżdżały na uniwersytety zagraniczne. Pozytywizm wzbudził w nich nie tylko szacunek do wiedzy, dał im przeświadczenie i wiarę w posłannictwo uczonego, które pozwalały pokonywać trudności życiowe.

Józefa Franciszka Joteyko urodziła się 29 stycznia 1866 roku w Poczujkach, w powiecie skwirskim niedaleko Kijowa, w rodzinie ziemiańskiej. Po kilku latach, w 1873 roku, majątek oddano w dzierżawę i Joteykowie przenieśli się do Warszawy. Józefa była w rodzinie Joteyków dzieckiem najstarszym, poza nią mieli jeszcze troje dzieci. Początkowo Józefa uczyła się pod kierunkiem matki i guwernantki, pani Perosette, która wraz z rodziną przyjechała do Warszawy. Po kilkumiesięcznej nauce w prywatnej szkole na pensji Sierakowskiej, dzieci Joteyków

rozpoczęły naukę we własnym domu. Wśród wykładowców byli wybitni uczeni. Znany historyk literatury Piotr Chmielowski uczył literatury polskiej, chemik Karol Olszewski, który wślawił się później skropleniem tlenu i azotu, wykładał historię naturalną, Anna Bilińska, uczennica znanego malarza i historyka sztuki Wojciecha Gersona, uczyła rysunków, Zuzanna Morawska – historii polskiej, Edward Bogusławski – historii powszechnej a matematyki – J. Hołub¹.

Rodzice Józefy Joteyko mieli bardzo postępowe poglądy na temat kobiet. Uważali, że ich córki nie przyszły na świat po to, aby lepiej lub gorzej wyjść za mąż, ale by „poprzez solidne wykształcenie służyć ojczyźnie”. Józefa po ukończeniu szkoły średniej nie mogła wstąpić na Uniwersytet Warszawski czy Uniwersytet Jagielloński, bo tam jeszcze nie przyjmowano kobiet. Nie mogła wyjść za mąż, ponieważ ze względu na szczególne uzdolnienia i znakomite wyniki w nauce nie nadawała się do roli tzw. panny na wydaniu. W ówczesnej rzeczywistości i obyczajowości pozostawała jej posada guwernantki i marzenia o studiach wyższych poza granicami kraju.

Józefa Joteyko ukończyła naukę w zakresie szkoły średniej w 1884 roku, a więc w tym roku, w którym Jadwiga Szczawińska utworzyła z kół samokształceniowych i prywatnych zespołów nauczania tak zwany Uniwersytet Latający. Wprawdzie nie była uczestniczką Uniwersytetu Latającego, ale знаła atmosferę tej instytucji z wcześniejszej pracy we wspomnianych kołach tajnego nauczania. Marzyła o studiach uniwersyteckich, żeby więc na nie zarobić, zgłosiła się do egzaminu na nauczycielkę domową. Można by sądzić, że wobec jej zdolności umysłowych egzamin powinien być tylko formalnością. A jednak egzaminu nie zdała. Według egzaminatorów „z powodu braku dostatecznych wiadomości i umiejętności z języka i literatury rosyjskiej”².

¹ O. Lipkowski, *Józefa Joteyko – życie i działalność*, Warszawa 1968, s. 13-16; P. Izdebski, *Józefa Joteyko: testy psychologiczne*, [w:] *Najwybitniejsze kobiety w psychologii XX wieku*, red. S. Volkmann-Raue, H.E. Luck, Sopot 2015, s. 322-323.

² O. Lipkowski, *Józefa Joteyko – życie i działalność*, s. 22.

To pierwsze niepowodzenie dydaktyczne wzmogło tylko jej dążenia do wyjazdu za granicę. W 1886 roku w wieku 20 lat podjęła studia przyrodnicze na uniwersytecie w Genewie. Na wybór tego właśnie miasta wpłynęło kilka czynników. Najważniejszy był zapewne ten, że Józefa mogła zamieszkać u wuja matki, Zygmunta Miłkowskiego, znanego pisarza i działacza polskiego w Szwajcarii, który wywarł poważny wpływ na jej późniejsze demokratyczne poglądy społeczne. Po dwuletnich studiach w Genewie uzyskała bakalaureat z zakresu nauk fizycznych i przyrodniczych. W 1889 roku rozpoczęła studia lekarskie na uniwersytecie w Brukseli, przenosząc się w roku następnym do Paryża, w mury sławnej Sorbony. Mniej więcej w tym samym czasie znalazła się w Paryżu Maria Skłodowska³. Środki na utrzymanie Józefa posiadała ze spadku po ojcu, uzyskanego po sprzedaży majątku rodzinnego. Wolna od trosk materialnych, studiowała pod kierunkiem wybitnego fizjologa, późniejszego noblisty (1913), Charles'a Roberta Richeta, człowieka wszechstronnego, nie tylko lekarza i uczonego, ale także pisarza. Pod jego kierunkiem napisała swój pierwszy artykuł w języku francuskim o zmęczeniu mięśni i opublikowała go w „Biuletynie Towarzystwa Biologicznego” w Paryżu. Studia ukończyła w 1896 roku uzyskując dyplom doktora „wszechnauk” lekarskich. Jej praca, nagrodzona przez Wydział Lekarski Sorbony, stanowiła początek dalszych badań nad zagadnieniami fizjologii, a w szczególności bólu i zmęczenia⁴.

Po dwuletniej praktyce lekarskiej w Paryżu w 1898 roku podjęła pracę asystentki na Université Libre w Brukseli, w Instytucie Fizjologicznym Solvaya, a potem objęła aż na czternaście lat stanowisko kierownika pracowni psychofizjologicznej uniwersytetu w Brukseli.

³ J. Lewandowski, *Józefa Joteyko, pierwsza kobieta – profesor College de France*, [w:] *Losy Polek*. IV Sympozjum Biografistyki Polonijnej, Wiedeń 1999, red. A. i Z. Judyccy, Lublin 1999, s. 177.

⁴ Ibidem, s. 178; P. Izdebski, *Józefa Joteyko...*, s. 323.

W 1905 roku została przewodniczącą I Kongresu Neurologów i Psychiatrów Belgijskich, w 1911 r. została sekretarzem I Międzynarodowego Kongresu Pedologii⁵. W pracowni Instytutu Solvaya zajmowała się głównie wielostronnymi badaniami nad zmęczeniem mięśni, nerwów i ośrodków nerwowych. W ciągu siedmiu lat, w latach 1900-1907, opublikowała 88 artykułów, doniesień i sprawozdań. Niemal wszystkie te prace dotyczyły badań z dziedziny fizjologii. Po 1907 roku publikuje coraz więcej prac z zakresu psychofizjologii, psychologii i pedagogiki⁶.

Wyniki swych badań referowała na zjazdach: w 1900 roku na IV Międzynarodowym Kongresie Psychologów w Paryżu, w 1901 roku na V Międzynarodowym Kongresie Fizjologii w Turynie, w 1903 roku na XIV Międzynarodowym Kongresie Lekarskim w Madrycie i na XIII Kongresie Neurologów i Psychiatrów w Brukseli oraz na Międzynarodowym Kongresie Higieny w Brukseli, w 1904 roku na Międzynarodowym Kongresie Fizjologii w Brukseli. W 1903 roku została członkiem Stowarzyszenia Chemików Francuskich, a rok później Towarzystwa Filozoficznego we Lwowie. W 1905 roku została przewodniczącą I Kongresu Neurologów i Psychiatrów Belgijskich, w 1906 roku przewodniczącą Towarzystwa Neurologów Belgijskich⁷. O randze jej prac świadczą uzyskane na początku XX wieku nagrody: Królewskiego Towarzystwa Nauk Medycznych i Przyrodniczych w Brukseli (1901), Instytutu Francuskiego (1903) oraz Akademii Lekarskiej w Paryżu⁸.

Badania naukowe łączyła z praktyką pedagogiczną. Od 1906 roku wykładała psychologię w belgijskich seminariach nauczycielskich w Mons i Charleroi. W 1911 roku wraz z inną Polką, Michaliną Stefa-

⁵ E. Herman, *Neurologi polscy*, Warszawa 1958, s. 289-290; S. Konieczna, *Profesor Józefa Joteyko – neurolog rozwojowy, psycholog, pedagog przełomu XIX i XX wieku*, Gdańsk 2013, (mps), s. 3.

⁶ O. Lipkowski, *Józefa Joteyko – życie i działalność*, s. 37–38.

⁷ S. Konarski, *Józefa Franciszka Joteykówna*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 297.

⁸ J. Lewandowski, *Józefa Joteyko, pierwsza kobieta...*, s. 178.

nowską, otrzymała nagrodę francuskiej Academie des Sciences za prace o psychofizjologii bólu *Psycho-physiologie de la douleur*, wydaną w Paryżu w 1909 roku⁹.

Polska uczona prowadziła wszechstronne badania z zakresu fizjologii, psychologii i pedologii. Józefa Joteyko obok francuskiego psychologa Alfreda Bineta (1857-1911) i szwajcarskiego lekarza, psychologa i pedagoga Eduarda Claparede'a (1873-1940) jest uważana za jednego z współtwórców pedologii, zajmującej się fizycznym i psychicznym rozwojem dzieci i młodzieży. Pracownice pedologiczne stworzyła w seminariach nauczycielskich w Mons i w Charleroi. Od 1908 roku redagowała założone przez siebie pismo „Revue Psychologique” mające stanowić „łącznik pomiędzy laboratorium, szkołą i życiem”. Była też organizatorem letnich kursów, nazywanych Seminarium Pedologicznym, których słuchaczami byli pedagodzy z wielu krajów, a wykładowcami wybitni specjaliści z zakresu psychologii, pedagogiki i socjologii.

W 1912 roku Józefa Joteyko przekształciła letnie Seminarium Pedologiczne w Międzynarodowy Fakultet Pedologiczny w Brukseli. Fakultet rozwijał się pomyślnie i budził zainteresowanie swoją organizacją nauczania i programem studiów. Była to trzyletnia szkoła wyższa, w której studia mogły się kończyć egzaminem doktorskim. Program nauczania, oprócz pedagogiki i psychologii, obejmował zagadnienia z zakresu socjologii, kryminologii, dydaktyki i organizacji szkolnictwa. Wśród jego słuchaczy Polacy stanowili połowę. Pierwsza wojna światowa położyła kres działalności Fakultetu, ale jego idea stała się podstawą do tworzenia akademickich studiów pedagogicznych. Po wojnie uniwersytety belgijskie (w Brukseli i Lovanium) utworzyły wydziały pedagogiczne, a w niepodległej Polsce koncepcję Fakultetu przyjął Państwowy Instytut Pedagogiczny i Instytut Pedagogiki Specjalnej¹⁰.

⁹ Ibidem.

¹⁰ O. Lipkowski, *Józefa Joteyko – życie i działalność*, s. 40; J. Lewandowski, *Józefa Joteyko, pierwsza kobieta...*, s. 178-179.

Odnosząc sukcesy za granicą, pozostawała Joteyko w żywych kontaktach z krajem. W latach 1907, 1911, 1913 kilkakrotnie przyjeżdżała do Polski. W Warszawie, Lwowie, Krakowie, Sosnowcu, Łodzi, Piotrkowie, Zawierciu, Stanisławowie i Zakopanem inicjowała kursy, wygłaszała cykle wykładów, brała czynny udział w konferencjach i zjazdach nauczycielskich, na których dyskutowane były sprawy oświatowe nurtujące nauczycieli i działaczy oświatowych. Ogłaszała również w polskich czasopismach, między innymi w „Ruchu Pedagogicznym” i w „Nowych Torach”, informacje o swojej pracy naukowej i organizacyjnej oraz sprawozdania ze spotkań w Polsce. W latach 1910-1911 czynione były próby ściągnięcia Joteyko na stałe do kraju przez stworzenie jej możliwości pracy w projektowanym w Krakowie Instytucie Pedagogicznym bądź też zatrudnienie w Uniwersytecie Lwowskim. Plany te jednak, mimo zgody Joteyko na przyjazd, pozostały tylko w sferze zamierzeń. Na terenie międzynarodowym Joteyko podkreślała zawsze odrębność narodowości polskiej: Na Kongresie Pedologii w 1911 roku dzięki jej zabiegom delegacja polska stanowiła oddzielną grupę, niezależną od delegacji zaborców. W utworzonym w Brukseli Muzeum Międzynarodowym objęła funkcję przewodniczącej sekcji polskiej, organizując polską ekspozycję narodową¹¹.

Pierwsza wojna światowa przerwała te kontakty. Zmieniły się również warunki pracy w Brukseli. Międzynarodowy Fakultet Pedologiczny zaprzestał działalności, a uniwersyteckie pracownie psychofizjologiczne zostały zamknięte. W tej sytuacji Joteyko na początku 1915 roku przenosi się do Paryża. W 1916 roku szacowne gremium profesorów starej, istniejącej od 1530 roku sławnej uczelni francuskiej – College de France – powierzyło jej wykłady na katedrze specjalnie utworzonej dla znakomitych cudzoziemców. Przed nią tylko jeden Polak – Adam Mickiewicz – dostąpił tego zaszczytu w 1840 roku. Józefa Joteyko była

¹¹ S. Konarski, *Józefa Franciszka Joteykówna*, s. 298.

tam zatem drugim przedstawicielem Polski, a przy tym pierwszą kobietą profesorem tej prestiżowej uczelni¹². Prasa francuska przed rozpoczęciem wykładów, w styczniu 1916 roku pisała, że oto „kobieta i cudzoziemka – dostąpiła najwyższego zaszczytu okrywając nową chwałą ojczyznę swoją”, a po pierwszych wykładach ta sama prasa pisała, że to „College de France dostąpiła zaszczytu przyjmując tę słynną Polkę”¹³. Przedmiotem tych wystąpień były zagadnienia z dziedziny fizjologii oraz problemy psychologii, w szczególności dotyczące inteligencji i metod badań poziomu intelektualnego dzieci. Poza wykładami w College de France, Joteyko w latach 1916-1918 wygłosiła cykl wykładów na Sorbonie i na uniwersytecie w Lyonie. W świecie naukowym znana była z badań nad poziomem inteligencji. Opublikowała ponad 260 prac naukowych. Była pięciokrotną laureatką paryskiej Akademii Nauk i Akademii Medycznej, członkiem honorowym Akademii Fizyko-Chemicznej w Palermo, przewodniczącą belgijskiego Towarzystwa Neurologicznego, prezydentką międzynarodowych kongresów neurologicznych¹⁴.

W Paryżu prowadziła także działalność na rzecz kraju. W 1917 roku znalazła się w Grupie Polskich Demokratów, obok innych wybitnych przedstawicieli polskiej inteligencji we Francji: Marii Skłodowskiej-Curie, Jana Denysza, Zygmunta Czerneho. Z myślą o potrzebach polskiego szkolnictwa stworzyła wraz z Marią Grzegorzewską, w Paryżu w lutym 1918 roku, Polską Ligę Nauczania, skupiającą nie tylko polskich emigrantów, ale także wybitnych uczonych zagranicznych, między innymi późniejszego (1927) noblistę Ferdinanda Eduarda Buissona (1841-1927) czy wspomnianego już laureata nagrody Nobla z 1913 roku – Charles’a Roberta Richeta¹⁵.

¹² P. Izdebski, *Józefa Joteyko...*, s. 325; S. Sedlaczek, *Józefa Joteyko*, Warszawa 1928, s. 4.

¹³ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Od prządki do astronautki. Z dziejów kobiety polskiej, jej pracy i osiągnięć*, Warszawa 1963, s. 383-384.

¹⁴ Ibidem; S. Sedlaczek, *Józefa Joteyko*, s. 4.

¹⁵ J. Lewandowski, *Józefa Joteyko, Pierwsza kobieta...*, s. 179-180.

Jan Lewandowski tak ocenił dokonania Joteyko na polu naukowym: „Opublikowany dorobek naukowy Józefy Joteyko, drukowany przede wszystkim za granicą w postaci odrębnych publikacji, jak i w czołowych czasopismach naukowych obejmuje 262 pozycje z zakresu fizjologii, psychologii, pedologii (pedagogiki) i organizacji szkolnictwa. W centrum jej zainteresowań naukowych był człowiek czy to jako przedmiot badań fizjologicznych, czy też obiekt eksperymentów psychologicznych. Interesowały ją zarówno zjawiska psychiczne, jak i prawidłowości rozwoju fizycznego i intelektualnego. Wyznawała zasadę, że nauka winna mieć zastosowanie praktyczne. W sprawach oświatowych była zwolenniczką jednolitej szkoły podstawowej, gwarantującej równy start dzieciom z różnych warstw społecznych. Dalsze fazy nauczania uzależniała od predyspozycji umysłowych dziecka, badanych za pomocą testów i obserwacji psychologicznych. Badła zagadnienia zmęczenia fizycznego, bólu i pracy, zajmowała się także toksykologią, elektrofizjologią i sprawami odżywiania. Wiele uwagi poświęciła problemom zmęczenia umysłowego i sprawom pamięci. Jej badania psychologiczne dotyczyły wrażliwości zmysłów dotyku, słuchu i wzroku. Badła możliwości fizyczne dziecka, prowadziła też studia nad dziećmi odbiegającymi od normy i nad skutkami wegetarianizmu. Zajmowała się także problemami seksualnymi, ujmowanymi z punktu widzenia psychologii i pedagogiki”¹⁶.

Jesienią 1919 roku wróciła do kraju. Na łamach „Kobiety Współczesnej” podkreślono: „Jakże wielką musiała być patriotką, skoro porzuciła wszystkie dostojne stanowiska i zaszczyty, by wrócić do Polski i wśród swoich pracować”¹⁷. Spotkało ją w ojczyźnie wielkie rozczarowanie. Do końca swojego życia Joteyko nie uzyskała ani stanowiska na Uniwersytecie Warszawskim, ani odpowiedniego warsztatu pracy, o którym marzyła. Gdy wszczęła starania o kierownicze stanowisko

¹⁶ Ibidem, s. 180.

¹⁷ Cz. Wojeńska, *Wielka uczona*, „Kobieta Współczesna” 1928, nr 12.

w Katedrze Psychologii Doświadczalnej Uniwersytetu Warszawskiego, przyznano katedrę komuś innemu – Edwardowi Abramowskiemu – bo jakże to kobiecie? Ówczesne grono szacownych uczonych (Władysław Witwicki, Bohdan Nawroczyński i inni) nie chciało mieć w swym gronie profesora kobiety, na dodatek o postępowych demokratycznych przekonaniach¹⁸.

Swoje postępowe poglądy głosiła w sposób bezkompromisowy. „Poza więc niechęcią do profesora kobiety w negatywnej decyzji co do jej profesury mógł odegrać ważną rolę skryty antagonizm między konserwatyzmem decydujących kół uniwersyteckich a postępowością przejawiającą się w poglądach, metodzie i całej działalności oświatowej i twórczości naukowej Józefy Joteyko” – ocenił Otton Lipkowski, autor monografii o życiu i działalności Józefy Joteyko¹⁹. Stwierdził: „Były to niewątpliwie przeżycia bolesne, przeżycia, które raniły dumę i mogły wywołać rozczarowanie. W niczym jednak nie zmieniły stosunku Józefy Joteyko do kraju i nie zniechęciły jej do pracy”²⁰.

Po powrocie do ojczyzny zajmowała się głównie sprawami organizacji szkolnictwa, prowadziła również badania nad inteligencją oraz uzdolnieniami dzieci i młodzieży, a także nad zastosowaniem testów jako metody poznania ogólnej struktury psychicznej dziecka. Starła się wykorzystać osiągnięcia zachodnioeuropejskiej wiedzy pedagogicznej dla stworzenia naukowych podstaw metod nauczania, kształcenia nauczycieli i stworzenia sieci szkolnej opartej na zasadach demokratycznych²¹.

Podjęła pracę w Państwowym Instytucie Pedagogiki i Instytucie Pedagogiki Specjalnej, którego dyrektorką była jej uczennica i przyjaciółka Maria Grzegorzewska. W Państwowym Instytucie Pedagogicznym

¹⁸ D. Wawrzykowska-Wierciochowa, *Od prądki do astronautki*, s. 385.

¹⁹ O. Lipkowski, *Józefa Joteyko – życie i działalność*, s. 48.

²⁰ Ibidem.

²¹ J. Lewandowski, *Józefa Joteyko, pierwsza kobieta...*, s. 180.

objęła katedrę psychologii ogólnej i pedagogicznej. Tam też kierowała laboratorium psychologicznym, wyposażonym w aparaturę sprowadzoną z Brukseli do Warszawy. W okresie pracy w warszawskim Państwowym Instytucie Pedagogiki prowadziła badania nad inteligencją młodzieży i zastosowaniem testów jako metody poznania „struktury ogólnej każdego dziecka”. Zagadnieniom tym poświęciła dwie duże rozprawy: *Poziom inteligencji uczniów gimnazjum niższego. Badania eksperymentalne*, która ukazała się w 1922 roku, oraz *Metoda testów umysłowych i jej wartość naukowa z podaniem niektórych najnowszych testów*, opublikowanej w 1924 roku. Ta ostatnia pozycja stanowi swego rodzaju przewodnik wprowadzający w problematykę testów psychologicznych, które były stosowane tuż po pierwszej wojnie światowej. Zawiera także wiele oryginalnych refleksji autorki na temat testów umysłowych oraz przedstawia poglądy wybitnych badaczy – psychologów, którzy odpowiadając na pytania stworzonej przez Joteyko ankiety, pokazali poziom zaawansowania ówczesnej psychometrii, zajmującej się mierzaniem i opisywaniem metodami matematycznymi zjawisk psychicznych, w tym zwłaszcza opracowaniem testów psychologicznych. Praca ta przyczyniła się do rozwoju badań nad testami psychologicznymi w Polsce przed drugą wojną światową. Joteyko wykładała na wakacyjnych kursach organizowanych przez Związek Nauczycielstwa Polskiego Szkół Powszecznych. Kierowała Sekcją Pedologiczną w warszawskim kole Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych. Uczestniczyła w pracach ciał opiniotwórczych przy polskich ministerstwach; była wiceprzewodniczącą Komisji Pedagogicznej Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, członkiem Komisji Opiniotwórczej przy Prezesie Komitetu Ekonomicznego Ministrów i członkiem Rady Ochrony Pracy przy Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej. Przewodniczyła delegacji polskiej na Międzynarodowych Kongresach Wychowania Moralnego w Genewie (1922) i Rzymie (1926). Po likwidacji Państwowego Instytutu Pedagogicznego, od 1926 roku wykładała

psychologię pedagogiczną i pedagogikę eksperymentalną w Wolnej Wszechnicy Polskiej. W 1926 roku habilitowała się na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego, jednakże ponowna próba uzyskania katedry w tworzonemu na Uniwersytecie Studium Pedagogicznym nie dała oczekiwanych rezultatów. Przeciwno jej kandydaturze występowali zwłaszcza profesorowie: psycholog i filozof Władysław Witwicki, pedagog Bogdan Nawroczyński i embriolog Jan Tur. Prawdopodobnie nie chciano kobiety na katedrze uniwersyteckiej, niezbyt dobrze były też widziane w gronie konserwatywnej profesury jej demokratyczne poglądy na sprawy organizacji szkolnictwa. Od jesieni 1926 roku z inicjatywy Joteyko i pod jej redakcją zaczął się ukazywać kwartalnik „Polskie Archiwum Psychologii”, wydawany przez Związek Nauczycielstwa Polskiego Szkół Powszechnych²².

W ostatnich latach życia zainteresowania Joteyko koncentrowały się głównie na zagadnieniach organizacji szkolnictwa. Przystosowując zdobycze zachodnioeuropejskiej wiedzy pedagogicznej do warunków polskich, kładła podstawy naukowe pod reformę metod nauczania, kształcenia nauczycieli i organizacji systemu szkolnictwa w duchu demokratycznym. Do prac z tego zakresu należą: *Jedność szkolnictwa ze stanowiska psychologii i potrzeb społecznych* (1926), *Postulaty szkoły twórczej na prawach struktur psychicznych* (1927) oraz *Losy naszej młodzieży a reforma ustroju szkolnictwa* opublikowana na łamach „Polskiego Archiwum Psychologii” w tym samym roku. W swych poglądach na wychowanie była zwolenniczką jednolitej szkoły podstawowej, w której młodzież ze wszystkich warstw społecznych miałaby jednakowy start, a dopiero dalszy kierunek nauczania uzależniała od zdolności i inteligencji dziecka, poznawanej za pomocą metody testów i obserwacji psychologicznych²³. Zainteresowania pedagogiczne Joteyko zwróciły jej uwagę na skauting.

²² Ibidem, s. 180-181; P. Izdebski, *Józefa Joteyko...*, s. 326-327.

²³ S. Konarski, *Józefa Franciszka Joteykówna*, s. 298-299.

W kontaktach ze słuchaczami podkreślała wielką wartość harcerstwa dla wychowania dzieci i młodzieży²⁴.

W roku 1927 dłuższe stają się jej przerwy w pracy na skutek choroby i osłabienia fizycznego. Dłuższe stają się też okresy, w których uczona pozostawała w swym skromnym pokoju sublokatorskim w Warszawie przy ul. Wilczej 47. W ostatnim okresie życia z trudem wchodziła na V piętro. Często bywali u niej uczniowie i przyjaciele. Próbowali poprawić jej warunki bytowe – bezskutecznie, gdyż skromność i duma nie pozwalały jej przyjąć pomocy. Rzadkie były odwiedziny najbliższej rodziny: matki, już niedołężnej, która jednak przeżyła córkę, oraz siostry, przyrodniczki dr Zofii Rudnickiej i brata Tadeusza, który wówczas u szczytu sławy mało znajdował czasu na kontakty z rodziną. Odrzuciła propozycję przyjaciół, by zmienić mieszkanie na lepsze. Dopiero w ostatnich miesiącach życia przyjęła zaproszenie Marii Grzegorzewskiej i zamieszkała u niej²⁵.

W końcu XIX i początkach XX wieku Józefa Joteyko obok Marii Skłodowskiej-Curie była najbardziej znaną, cenioną i wyróżnianą kobietą naukowcem polskiego pochodzenia. W czasie pobytu za granicą uzyskała wysokie odznaczenia i cenne wyróżnienia przede wszystkim za osiągnięcia w dziedzinie badań fizjologicznych. Jak już wspomiano, Królewskie Towarzystwo Nauk Medycznych i Przyrodniczych w Brukseli uhonorowało polską uczoną dwukrotnie nagrodami oraz wybrało ją na członka korespondenta. Od Francuskiej Akademii Nauk (Institut de France) otrzymała trzykrotnie nagrodę, natomiast Akademia Medyczna w Paryżu nagrodziła ją dwukrotnie, a od Towarzystwa Chemików we Francji otrzymała złoty medal. Była członkiem wielu towarzystw, a Belgijskie Towarzystwo Neurologiczne w 1905 roku wybrało ją na przewodniczącą. Po wyjeździe do Polski nie zerwała kontaktu z towarzystwami i organizacjami naukowymi za granicą. Do ostatnich dni utrzymywała

²⁴ S. Sedlaczek, *Józefa Joteyko*, s. 12.

²⁵ O. Lipkowski, *Józefa Joteyko – życie i działalność*, s. 50-51.

korespondencję z wieloma wybitnymi przedstawicielami nauki na Zachodzie²⁶.

Zmarła 24 kwietnia 1928 roku i wtedy dopiero współcześni odczuli wielkość doznanej straty. Pochowano ją na Powązkach. „Chowało ją całe miasto: młodzież, starzy, szkoły i kobiety. Nauka oficjalna była również obecna” – czytamy w księdze pamiątkowej poświęconej jej życiu i działalności²⁷.

Należy podkreślić, że w działalności naukowej i społecznej Józefy Joteyko zaznaczają się bardzo wyraźnie trzy nurty, z których każdy w pewnym okresie staje się dominujący: najpierw nurt zainteresowań i prac fizjologicznych, następnie psychologicznych, a w ostatnim okresie życia pedagogicznego. W badaniach i pracach naukowych z zakresu psychologii wykorzystała znakomitą znajomość fizjologii, a potem w praktycznej działalności pedagogicznej opierała się na posiadanej gruntownej wiedzy psychologicznej. Głównym tematem prac naukowych, wykonywanych we Francji i Belgii, było zagadnienie fizjologii i znużenia mięśni. Za pracę o znużeniu i podstawowym oddychaniu mięśni wykonaną w pracowni fizjologicznej Karola Richeta w Paryżu w 1896 roku otrzymuje wyróżnienie na Uniwersytecie Paryskim. W badaniach tych dowiodła, że mięsień wycięty żaby odnawia swą czynność pod wpływem tlenu czerpanego z powietrza; sformułowała przy tym własną teorię znużenia. Wraz z rodaczką Michaliną Stefanowską w latach 1892–1902 przeprowadziła badania nad znieczuleniem mięśni, oddzielnych nerwów i ośrodków nerwowych za pomocą eteru i chloroformu²⁸. Józefa Joteyko swoim największym wyzwaniem naukowym uczyniła pedologię, czyli naukę o rozwoju dziecka. Analizowała dogłębnie fizyczny rozwój dziecka, jego pamięć, wyobraźnię, koncentrację uwagi,

²⁶ S. Konieczna, *Profesor Józefa Joteyko...*, s. 7; *Kronika kobiet*, red. M. Michalik, Warszawa 1993, s. 412.

²⁷ *Józefa Joteyko. Księga pamiątkowa poświęcona jej życiu i działalności*, „Polskie Archiwum Psychologii”, t. 2/1927–1928.

²⁸ E. Herman, *Neurologzy polscy*, s. 291–292.

inteligencję, predyspozycje, charakter, zmysły. Można wysnuć tezę, że Józefa Joteyko przecierała szlaki dla neurologii rozwojowej. „Termin pedologia nie przyjął się w języku psychologiczno-pedagogicznym, ale kwintesencją tej dyscypliny, wymiernym efektem działań Józefy Joteyko na przełomie wieków są działające obecnie w każdym mieście poradnie psychologiczno-pedagogiczne” – pisze Seweryna Krajewska²⁹. W placówkach tych pracują i badają dzieci za pomocą testów psycholodzy, pedagodzy, neurologi, psychiatry i wspólnie interdyscyplinarnie omawiają danego ucznia i decydują o dalszej jego drodze edukacyjnej. Dokonuje się całościowa wielospecjalistyczna ocena dziecka, co zainicjowała przed stu laty Józefa Joteyko.

Przedmiotem zainteresowań Joteyko był przede wszystkim człowiek – jako obiekt badań fizjologicznych, eksperymentów pedagogicznych, badania praw rozwojowych czy zjawisk psychicznych. Realizowała ona w swej pracy zasadę, że nauka winna służyć życiu. Stanisław Sedlaczek w 1928 roku pisał: „Prof. Józefa Joteyko wniosła do nauki dorobek bogaty, w dziedzinie fizjologii, psychologii i pedagogiki. Jej pracowitość zasługuje na podziw i szacunek. Jej dobroć, przystępność, gotowość do pomocy każdemu zyskały Jej za życia miłość wszystkich, którzy mieli szczęście być Jej Uczniami i współpracownikami”³⁰. W osobie Józefy Joteyko widoczna jest szczególna synteza wybitnego naukowca z działaczem społecznym spieszącym z pomocą potrzebującym. Badała zagadnienia zmęczenia fizycznego, bólu i pracy, zajmowała się także toksykologią i sprawami odżywiania. Wiele uwagi poświęciła problemom zmęczenia umysłowego i sprawom pamięci. Badała możliwości fizyczne dziecka, prowadziła też studia nad dziećmi odbiegającymi od normy. Zajmowała się także problemami młodzieży ujmowanymi z punktu widzenia psychologii i pedagogiki.

²⁹ S. Konieczna, *Profesor Józefa Joteyko...*, s. 8.

³⁰ S. Sedlaczek, *Józefa Joteyko*, s. 12.

Bibliografia (wybór):

- Herman E., *Neurołodzy polscy*, Warszawa 1958.
- Józefa Joteyko. *Księga pamiątkowa poświęcona jej życiu i działalności*, „Polskie Archiwum Psychologii”, t. 2/1927–1928.
- Izdebski P., *Józefa Joteyko: testy psychologiczne*, [w:] *Najwybitniejsze kobiety w psychologii XX wieku*, red. S. Volkman-Rue, H.E. Luck, Sopot 2015.
- Konarski S., *Józefa Franciszka Joteykówna*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 11, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964.
- Konieczna S., *Profesor Józefa Joteyko – neurolog rozwojowy, psycholog, pedagog przełomu XIX i XX wieku*, Gdańsk 2013.
- Kronika kobiet*, red. M. Michalik, Warszawa 1993.
- Lewandowski J., *Józefa Joteyko, pierwsza kobieta – profesor College de France*, [w:] *Losy Polek. IV Sympozjum Biografistyki Polonijnej. Wiedeń 1999*, red. A. i Z. Judyccy, Lublin 1999.
- Lipkowski O., *Józefa Joteyko – życie i działalność*, Warszawa 1968.
- Sedlaczek S., *Józefa Joteyko*, Warszawa 1928.
- Wawrzykowska-Wierciochowa D., *Od prądki do astronautki. Z dziejów kobiety polskiej, jej pracy i osiągnięć*, Warszawa 1963.
- Wojeńska Cz., *Wielka uczona*, „Kobieta Współczesna” 1928, nr 12.

Splendours and miseries of life and scientific career of Józefa Joteyko (1866–1928)

Summary: Like Maria Skłodowska-Curie, the most well-known Polish woman, Józefa Joteyko was a famous scientist living in the 19th and 20th centuries. She studied at the University of Geneva at the Faculty of Natural Sciences first, then medicine at the University of Paris (Sorbonne). As a Polish scientist, she did a large scope of research in physiology, psychology, pedagogy, and paedology. She is one of the pioneers of paedology – the science occupied with the development of children and teenagers. In 1916 she started to work at the College de France, where she was the second Polish lecturer and the first woman – professor at this old and well-known college. After coming back to Poland in 1919 she was occupied mainly with organizational matters of the Polish educational system, conducting wide research on children’s intelligence and ability, also on the application of tests as a method to study children physiological structure. She gave lectures

at the Government Institute of Pedagogy and Institute of Special Pedagogy, receiving habilitation, a Polish academic title, in psychology at Warsaw University Faculty of Medicine in 1926. During her work abroad, she was granted awards and honours for her scientific research from the Royal Society of Medical and Natural Sciences in Belgium, Academy of Sciences in France, Belgium Society of Neurologists, and others associations. She was a member of many societies and scientific organizations, which she kept contact with until the end of her life. She was single, with no family.

Keywords: *Józefa Joteyko, scientist, lecturer, educationist, psychologist, pedologist, physiologist*

Słowa kluczowe: *Józefa Joteyko, uczona, wykładowca, pedagog, psycholog, pedolog, fizjolog*